

Helga van Beuningen

Dankwoord bij de aanvaarding van de Martinus Nijhoffprijs 1992

Helga van Beuningen (1945) studeerde Engels en Nederlands aan de Universiteit van Heidelberg en studeerde af met een vertalersdiploma. Daarna doceerde ze 15 jaar Nederlands aan deze universiteit. Sinds ze zich in 1984 als freelance vertaler vestigde, is ze een van de meest productieve vertalers van hedendaagse Nederlandse non-fictie en fictie in het Duits. Ze vertaalde onder meer werk van Cees Nooteboom, A. F. Th. van der Heijden en Margriet de Moor. In 1992 ontving ze de Kunstprijs van de deelstaat Sleeswijk-Holstein, in 2004 de Helmut M. Braem-prijs en de Else Otten Prijs en in 2021 de Straelen Vertalersprijs van de Kunststiftung NRW voor haar vertaling van De avond is ongemak (Was man sät) van Marieke Lucas Rijneveld en voor haar levenswerk als vertaler.

Dankwoord bij de aanvaarding van de Martinus Nijhoffprijs 1992

De Martinus Nijhoffprijs wordt dit jaar uitgereikt aan professor Idema voor het vertalen van klassieke Chinese poëzie in het Nederlands, en aan mij voor het vertalen van modern Nederlands proza in het Duits.

Dat is een vreemde combinatie, zo op het eerste gezicht. Toch hebben beide werkterreinen één ding gemeen: in beide gevallen heeft de brontaal een exotisch karakter.

Wat professor Idema's werk betreft is dat evident. Chinees is een taal die alleen al vanwege het kalligrafische schrift een exotische aantrekkingskracht uitoefent, onze nieuwsgierigheid wekt en onze fantasie aan het werk zet. China ligt aan de andere kant van de wereld; het heeft niet alleen een heel andere geschiedenis, een ander politiek en economisch systeem, maar ook een cultuur die volstrekt verschilt van die van het Avondland. Dit anderszijn, dit vreemde en onbekende draagt er in belangrijke mate toe bij dat de vertaalweg van de Chinese cultuur naar de onze lang en moeilijk is, vol onverwachte valkuilen en problemen. Tenminste, zo stel ik me dat zo voor.

Hoe eenvoudig lijkt het daarentegen, teksten uit het Nederlands in het Duits te vertalen. Dat kan geen probleem zijn, dacht u. Dat dacht ik ook. In de zomer van 1959 – ik was net veertien geworden – was ik voor het eerst in Nederland, hier in Den Haag. Het was mijn eerste kennismaking met een vreemd land. Ons gezin woonde voor een paar weken in de Bachmanstraat en trok er, tot grote ontsteltenis van de burens, dagelijks bij weer en wind op uit om naar het Scheveningse strand te gaan.

De dingen die me opvielen in dit land dat de voorouders van mijn vader gedurende de Tachtigjarige Oorlog om religieuze redenen hadden verlaten, waren de gebruikelijke fenomenen die iedere buitenlander aanvankelijk versteld doen staan: geen gordijnen voor de ramen, Perzische tapijten op tafel en vele, vele fietsen. En dan natuurlijk de taal. En hiermee ben ik weer beland bij het thema van de huidige avond: de taal.

De manier waarop ik daarmee in contact kwam was wel heel bijzonder. Mijn vader was buitengewoon geïnteresseerd in de geschiedenis van de oorspronkelijke tak van de familie Van Beuningen en ik moest met hem mee naar allerlei gemeente- en provinciearchieven om naspeuringen te doen naar onze voorvaders. Omdat er toen ter plekke nog geen fotokopieerapparaten waren moest ik uren- en dagenlang oude documenten overschrijven, die in het Middelnederlands gesteld waren. 'Wij Derick baers van Velar end peter vige, Scepen tot Nijmegen tugen dat comen sijn voer ons Ott van Boeningen end Hill sijn echte Huijsvrouw End hebben verlijt dat...' (1 december 1430).

Maar er was natuurlijk ook het dagelijks contact met de gesproken taal. Ze klonk rond en vrolijk, had een grappige intonatie, volmondige tweeklanken zoals de *ei* en de *ui* en zonderlinge medeklinkers zoals de *g*. Enkele woorden en uitdrukkingen waren zelfs te verstaan. Ik was toen al gek op talen en probeerde de eerste woorden

die ik opgevangen had natuurlijk meteen na te bootsen. U kunt zich voorstellen dat mijn, nou niet bepaald ABN-conforme uitspraak van het getal ‘negenennegentig’ grote hilariteit wakte bij de burens.

Tien jaar later, toen ik als kersverse vertaalster voor Engels en Nederlands de universiteit verliet, was ik opnieuw de oorzaak van hilariteit. Ik wilde niet alleen meer vertalen, maar ook proberen de taal die ik enkele jaren gestudeerd had te spreken. Over het Nederlandse partijstelsel, het fenomeen van de verzuiling of over de taak van een formateur of informateur kon ik urenlang spreken, maar dat wilde natuurlijk niemand horen. Misschien was de literatuur een middel om toegang te vinden tot de normale menselijke communicatie van alledag? Ik begon te lezen, verslond het ene boek na het andere. Maar als ik een gesprek aanknoopte met een Nederlander, oogstte ik meestal een geamuseerde glimlach omdat mijn taalgebruik, dat natuurlijk nog helemaal beïnvloed was door hetgeen ik net gelezen had, nooit helemaal was zoals het hoorde. Of ik nu tegen iemand zei ‘Jouw gelaat is heden zeer bleek’ of ‘Het is vandaag rotweer, hè professor?’, ik sloeg de plank altijd mis.

Dat is alweer een hele tijd geleden. Intussen zijn er veel dingen in mijn leven veranderd, maar wat bleef is mijn liefde voor talen, en daarmee bedoel ik vooral het Nederlands. Het is een exotische taal, een taal die me boeit en fascineert. Misschien vindt u het vreemd dat ik alweer het woord ‘exotisch’ bezig, maar Nederlands is exotisch, tenminste voor Duitsers. Dat blijkt al wanneer een student aan iemand vertelt dat hij Nederlands studeert. De vraag waarom hij zijn keuze uitgerekend op dit vak heeft laten vallen wordt minstens net zo vaak gesteld als bij een student die zich met Chinees bezighoudt. Onlangs nog wilde een bekende Duitse publicist van me weten hoe ik op het idee gekomen was uitgerekend Nederlandse literatuur te vertalen.

Met dezelfde verwondering reageert men echter ook in Nederland. Soms heeft men het gevoel dat er zelfs een bepaalde ondertoon aanwezig is, een fenomeen dat Cees Nooteboom in zijn *Berlijnse notities* – het gaat hierbij om een lezing voor 70 studenten in Kiel – in de volgende vraag onder woorden bracht: ‘Waarom studeren ze Nederlands? Nederlanders vragen dat altijd, alsof ze het niet vertrouwen. De taal is ons complex.’

Als de beweeggronden voor het studeren van een dermate exotische taal al zo mysterieus aandoen, dan is het niet verwonderlijk dat de benaming voor de taal zelf ook nogal wat raadsels opgeeft. Neemt men in Duitsland boeken ter hand die uit het Nederlands zijn vertaald, dan vindt men onder de naam van de auteur en de titel vaak verwarrende mededelingen: het ene boek is ‘aus dem Holländischen übersetzt’, het andere ‘aus dem Flämischen’, en soms staat er ook ‘aus dem Niederländischen’.

Als men dan nog bij boeken van één en dezelfde auteur soms de benaming ‘Holländisch’ en soms de benaming ‘Flämisches’ vindt, doet dat natuurlijk bijzonder exotisch aan.

Geen wonder dat ik in Duitsland als vertaalster van Nederlandse literatuur vaak te horen krijg: ‘Uit het Nederlands vertaalt u? Bedoelt u misschien Hollands?’ Op alom bekende, banale reacties zoals ‘een echte keelziekte’, ‘een merkwaardig

dialect' of, zoals in Noord-Duitsland, 'Is dat niet net zoiets als Platduits?' wil ik maar liever helemaal niet ingaan.

Duitsers vinden Nederlands ook exotisch omdat het een vreemde en onbekende taal is. Ondanks de geografische nabijheid, de grote verwantschap tussen beide talen, de veelvuldige economische, toeristische en culturele betrekkingen is het helaas decennialang zo geweest dat een Duitser niet één Nederlandstalige schrijver wist te noemen. Ik zeg 'decennialang' omdat tussen de generatie die Stijn Streuvels en Felix Timmermans kende en de meer dan 80.000 Duitsers die intussen *Die folgende Geschichte* gekocht hebben een wijde kloof gaapt, een niemandsland waarin het eigen karakter van de Nederlandstalige literatuur voor de Duitsers verborgen bleef. Natuurlijk werden er ook in deze tijd Nederlandstalige auteurs in het Duits vertaald, maar de belangstelling was zo gering dat de meeste uitgeverijen die zich op dit exotisch terrein hadden begeven snel de aftocht bliezen.

Dat is intussen gelukkig anders geworden, maar iets exotisch heeft de Nederlandse literatuur blijkbaar nog steeds. Waarom dat zo is, is moeilijk te zeggen. Resulteert de minzame, neerbuigende wijze waarop zo menige Duitser reageert op het Nederlands als taal misschien in een even minzame, neerbuigende houding ten opzichte van de Nederlandse literatuur? Geloofst men misschien dat een volk dat 'zo'n merkwaardig dialect' spreekt geen serieuze literatuur kan produceren? Als vertaalster van Nederlandse literatuur voel ik me – zelfs in kringen van collega's en experts – vaak genoopt tot beschrijvingen en verklaringen die eigenlijk maar één ding ten doel hebben: de Nederlandse taal en de Nederlandse literatuur uit deze minzame sfeer te halen, ze 'salonfähig' te maken.

De omstandigheden waaronder Duitse vertalers van Nederlandse literatuur moeten werken zijn vaak heel anders dan die van collega's die uit de zogenaamde 'grote' talen vertalen. Ik doel hiermee allereerst op het probleem van de woordenboeken. Jarenlang hebben we ons tevreden moeten stellen met woordenboeken die qua omvang en kwaliteit misschien net goed genoeg waren voor een leerling van de vierde klas middelbare school. Sinds het *Groot woordenboek Nederlands-Duits* van Van Dale op de markt is, is de situatie natuurlijk aanmerkelijk verbeterd, maar ook dit woordenboek is nog voor verbetering vatbaar. Ook het ontbreken van tweetalige vakwoordenboeken ondervinden we nog steeds als een groot nadeel.

Maar er zijn nog meer problemen waarmee vertalers van Nederlandse literatuur geconfronteerd worden.

Voor zover ik weet heeft bijvoorbeeld geen enkele Duitse uitgeverij een lector die Nederlands spreekt. Een lector die een vertaling uit het Engels, Frans, Spaans enz. redigeert kan in geval van twijfel zelf de originele tekst ter hand nemen. Wanneer zich interpretatie- en equivalentieproblemen voordoen kunnen lector en vertaler samen proberen tot een oplossing te komen. Een lector die een vertaling uit het Nederlands leest kan in veel gevallen alleen maar raden, d.w.z., hij of zij kan de vertaling slechts beoordelen en eventueel verbeteren aan de hand van criteria die voor de doeltaal gelden. De fundamentele vraag of de vertaling inhoudelijk juist is kan hij niet beantwoorden. Hij kan hoogstens alert reageren als hij over bepaalde dingen struikelt

die hij merkwaardig vindt. Een compliment overigens aan de lector die in zo'n geval de telefoon pakt en de vertaler opbelt.

Anderzijds – en dat is een punt waarmee andere collega's bijna nooit te maken krijgen – behoudt een Nederlandstalige auteur zich in de regel het recht voor de vertaling zelf te controleren. Dat kan zeer waardevolle suggesties opleveren, maar ook tot stilistische verbeteringsvoorstellen leiden die vaak goed gemeend, maar niet erg zinvol zijn. Het werk van de vertaler wordt onder dergelijke omstandigheden een tocht tussen Scylla en Charybdis: aan de ene kant moet hij voortdurend letten op een zo groot mogelijke equivalentie in lexicon, stijl, idioom enz. en aan de andere kant moet hij zich steeds afvragen of zijn vertaling Duits genoeg is in de ogen van de (Duitse) lector, en Nederlands genoeg naar mening van de (Nederlandstalige) auteur. Een dergelijke gewaagde tocht kan de geest bevreugelen maar ook verlammen. En de omgang met het talenpaar Duits-Nederlands is toch al moeilijk genoeg omdat er heel wat taalimmanente problemen zijn. Zo leidt de nauwe verwantschap tussen beide talen bijvoorbeeld tot een enorm interferentierisico (op lexicaal gebied). Overal dreigt men verstrikt te raken in de voetangels van vrijwel gelijkkluidende woorden die een volledig andere betekenis hebben. Bovendien verschilt de Duitse syntaxis theoretisch gezien niet zoveel van de Nederlandse, zodat men al gauw geneigd is min of meer dezelfde woordvolgorde aan te houden.

Ook dit is bedrieglijk omdat een dergelijke vertaling in de meeste gevallen verre van optimaal is. Een ander probleem dat de meesten onder u wellicht kennen, is het grote aantal diminutieven in Nederlandse teksten. Morfologisch gezien zouden deze diminutieven in de meeste gevallen ook in het Duits gevormd kunnen worden, maar aan te bevelen is dit niet. In een Nederlandse tekst zorgen verkleinwoorden voor kleur, voor levendigheid, voor een persoonlijke sfeer. Een Duitse tekst met dezelfde verkleinwoorden krijgt iets lachwekkends, iets ridicuuls. Dit fenomeen houdt nauw verband met het verschijnsel dat ik na jarenlange ervaring met dit talenpaar als translatorisch probleem nummer één beschouw, namelijk het verschil in stijlniveau. Wat in het Nederlands als normale, verzorgde taal wordt beschouwd, klinkt in het Duits al gauw te alledaags, en wat in het Nederlands als omgangstaal geldt, ligt in het Duits, stilistisch gezien, nog een trapje lager. Toch zou het onjuist zijn te beweren dat iedere Nederlandse tekst in het Duits een hoger stijlniveau moet krijgen. Zo eenvoudig is het transferproces van de ene taal naar de andere niet. Vertalen is veel complexer en oefent waarschijnlijk derhalve zo'n grote bekoring uit.

Mijn dagelijkse worsteling met al deze grote en kleine vertaalproblemen wordt heden bekroond met de Martinus Nijhoffprijs. Dit is voor mij niet alleen een grote eer, maar ook een aanmoediging om in de toekomst dit mooie, moeilijke werk te blijven doen. De toekenning van deze prijs heeft echter nog een ander belangrijk effect. De Nederlandstalige literatuur komt even in het middelpunt van de belangstelling te staan, en wel op een moment dat zeer gunstig genoemd mag worden. Ten eerste is er op het ogenblik sprake van een ongekend succes van een Nederlands boek in Duitse vertaling. Laten we hopen dat in het kielzog van dit succes ook de werken van andere Nederlandstalige auteurs de nieuwsgierigheid van de Duitse lezer

zullen wekken zodat de Frankfurter Buchmesse in 1993 – het jaar waarin de Nederlandse literatuur centraal komt te staan – blijvend effect zal sorteren.

Ten tweede is het algemene klimaat bij de Duitse uitgeverijen op het moment bijzonder gunstig. Dit kunnen we zien aan het aantal vertaalprojecten en de wijze van selecteren. Allerlei tekenen wijzen er dus op dat de Nederlandse literatuur in het buitenland zou kunnen doorbreken. In ieder geval geldt dat zeker nu voor Duitsland. Ik ben ervan overtuigd dat de toekenning van de Martinus Nijhoffprijs daar ook toe bijdraagt.

Ik dank u.